

MAJA ŠUNJIĆ
Konzervatorski odjel u Dubrovniku
maja.sunjic11@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
UDK: 664.95(497.584Ubli)"193/194"
UDK: 94(210.7Lastovo)"193/194"
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m16wjclqr9>
Primljeno: 17. 3. 2025.
Prihvaćeno: 16. 4. 2025.

SAN PIETRO DI LAGOSTA: TVORNICA ZA PRERADU RIBE U UBLIMA ZA VRIJEME TALIJANSKE UPRAVE

MAJA ŠUNJIĆ

Sažetak: U radu se prikazuje osnivanje tvornice za preradu ribe u Ublima 1930. – 1931. i njezino funkcioniranje do kraja talijanske uprave. Temeljem arhivske dokumentacije te fotografija i kazivanja, donosi se opis i namjena pojedinih cjelina tvorničkog kompleksa te proizvodnog procesa, a поближе se određuju faze izgradnje. Pokretanje proizvodnje u Ublima razmatra se u okviru povijesti industrije prerade ribe na istočnom Jadranu, uzimajući pritom u obzir specifične društveno - političke okolnosti.

Ključne riječi: Uble, Lastovo, 20. stoljeće, tvornica, ribarstvo, prerada ribe, industrija, fašizam

Keywords: Uble, Lastovo, 20th century, factory, fishing, fish processing, industry, fascism

Ribarska orijentacija Ubla¹

Uble (ranije Ubli i Sveti Petar) su naselje i luka na zapadnoj obali otoka Lastova, smješteno na jugoistočnoj obali Veloga jezera (Velje jezero, Velji lago, Lago), najvećega lastovskoga zaljeva i u blizini plodnih površina Nižnog polja i Vinopolja. Naziv Uble/Ubli dovodi se u vezu s izvorima vode koji se ovdje nalaze.² Godine 2021. u naselju je bilo 206 stanovnika.³

¹ Na pomoći u prikupljanju informacija i prijateljskoj susretljivosti zahvaljujem Đani Ivelji iz Lastova, kao i svim kazivačima iz Lastova i Vele Luke. Veliko hvala župniku Lastova don Miši Pecotiću na pristupu stanjima duša i matičnim knjigama te Ivani Marčeta Frlan iz Udruge Dobre Dobričević na upućivanju na sugovornike. Stefanu Gallu i Valentini Petaros Jeromela dugujem zahvalu na prilici za razmjenom informacija.

² Voda je bila bočata. Alessandro Martelli, *L'isola di Lagosta (Dalmazia Meridionale)*, Roma: Soc. Geografica Italiana, 1902., 206; Cvito Fisković, "Lastovski spomenici", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 16/1 (1966.), 7.

³ "Uble", *Hrvatska enciklopedija: mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2025. (pristupljeno 4. 2. 2024.).

Iako je naselje u Ublima sagrađeno tek 1930-ih, ova je lokacija od 1. st. do ranog srednjeg vijeka predstavljala najvažniju točku na otoku. U prvom stoljeću na zaravni neposredno uz more formiralo se najznačajnije rimsko naselje na otoku. Svoj vrhunac doživjelo je u kasnoj antici, gradnjom ranokršćanske crkve na jugozapadnom dijelu kompleksa, a o kontinuitetu života i kulta svjedoče ranosrednjovjekovne pregradnje unutar svetišta ranokršćanske crkve. Život nakon toga ovdje zamire i premješta se u samo Lastovo.⁴

Nakon toga vremena raspolažemo sa znatno manje materijalnih dokaza i izvora, no svi oni ukazuju da je uvala zbog ribolova zadržala gospodarski značaj, što je sasvim sigurno uvjetovano njezinim izuzetno povoljnim maritimnim svojstvima. Crkva sv. Petra, koja se nalazila pedesetak metara istočnije od ranokršćanske/ranosrednjovjekovne crkve, ima naglašenu ribarsku komponentu pučke pobožnosti. U crkvi i ispred nje slavila se ribarska fešta 1. kolovoza, na Dan "malog sv. Petra" – praznika ribara. Na jedinoj fotografiji ove crkve iz 1924. prikazano je upravo *stiranje* mreža.⁵ Ona je imala svoj beneficij koji je uključivao vinograde u polju Kal i jednu kuću, s obvezom služenja mise u ljetnom razdoblju, dok su ribari bili u ribolovu na srdele s tratama.⁶ Polovicom 17. stoljeća spominje se družina ribarskih trata,⁷ no nema pokazatelja koji bi ukazivali na stalno ili povremeno stanovanje, odnosno gradnju ribarskih magazina u Ublima. U lastovskim se uvalama tijekom novog vijeka spominju privremena ribarska skloništa, no u njima je od 16. stoljeća na snazi bila zabrana podizanja ribarskih kućica zidanih u kamenu i vapnu (u živo) kako ne bi poslužile za sklonište gusarima.⁸

Prikaz Ubla na katastarskom planu iz 1836. potvrđuje takvu sliku i na kraju novog vijeka: jedina je građevina crkva sv. Petra.⁹ Ucrтана su tri izvora vode na "pašnjaku", označena blijedožutom bojom kao dobro u vlasništvu općine. Obuhvat te čestice (pašnjaka) preklapa se sa zaravni smještenoj u nastavku uvale koja je nekada ulazila

⁴ Za povijest Ubla i pregled arheoloških istraživanja vidi: Jasna Jeličić-Radonić, "Rimsko naselje u Ublima na Lastovu", *Arheološka istraživanja na području otoka Korčule i Lastova: Vela Luka i Korčula*, 18.-20. travnja 1991., Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 2001., 197-217.

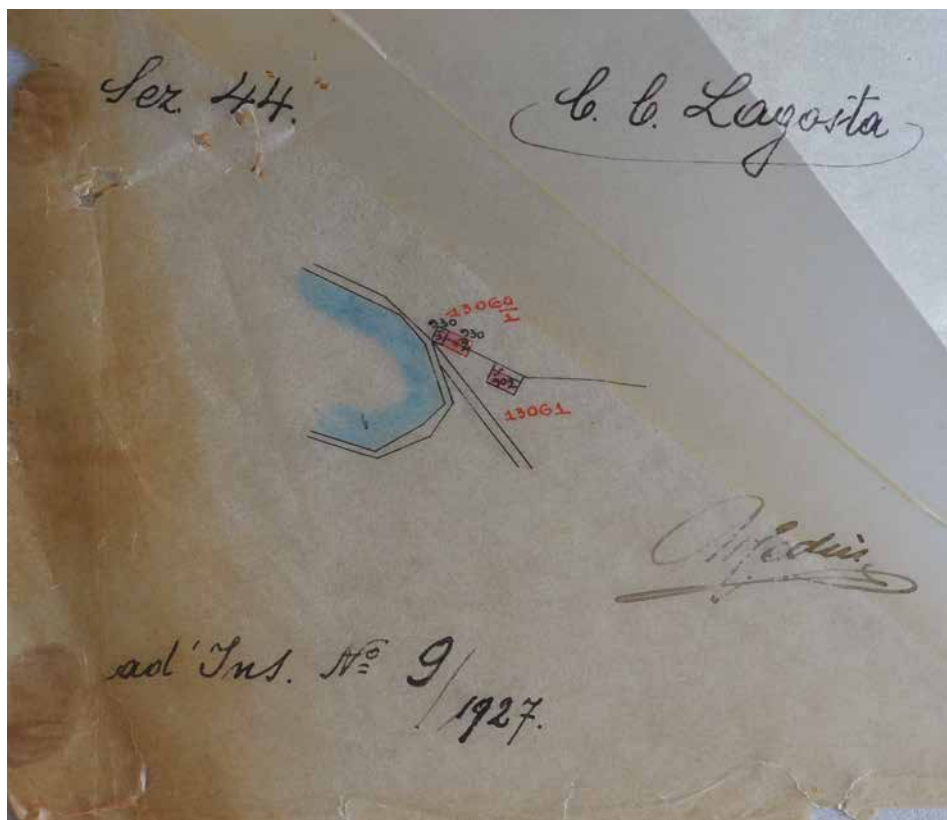
⁵ Antun Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, Lastovo: Matica hrvatska Lastovo, 2001., 408.

⁶ Crkva se obično datira u srednjovjekovno razdoblje. Zbog položaja i titulara vjerojatno je "naslijedila" ranosrednjovjekovnu i ranokršćansku crkvu. Porušena je prilikom gradnje ceste u drugoj polovici 1930-ih, između ožujka 1935., kada je u svojoj reportaži spominje fašistički političar i novinar Bruno Coceani, i kraja 1937., kada je dovršen kolni put između Lastova i Ubla. C. Fisković, "Lastovski spomenici", 48; A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 369, 408, 494; Bruno Coceani, "La Rinascita di Lagosta", *La Porta Orientale: Rivista mensile di studi sulla guerra e di problemi giuliani e dalmati* 5 (1935.), 254.

⁷ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 248. Trata je velika mreža potegača. Ribolov osim mreže uključuje još dva – tri broda i dodatnu opremu, što je iziskivalo značajna financijska sredstva (usp. Ivo Kasandrić; "Vlasnici trata na otoku Hvaru od godine 1787. do 1860.", *Prilozi povijesti otoka Hvara* 5/1 (1978.), 113).

⁸ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 246.

⁹ Arcanum maps. <https://maps.arcanum.com/en/> (pristupljeno 4. 2. 2024.)

Slika 1. Skica premjera iz 1927. s dva magazina (*902 te *930/1 i *930/2) (HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu).

dublje u kopno. Sve površine na okolnim brdima bile su prekrivene šumom. U Ublima je i prije izgradnje kolnog puta započinjao put koji je, prolazeći pored predromaničke crkve sv. Luke, smještene južno od brda Sozanj, vodio do Lastova.

Ribarska će se djelatnost početkom 20. stoljeća u Ublima materijalizirati gradnjom prvih magazina. P. Marconi spominje kako su prilikom gradnje temelja skladišta u Ublima prije Prvog svjetskog rata pronađeni ostatci rimskih građevina i pokretnih nalaza.¹⁰ Gradnji tvornice u uvali sigurno su prethodila dva magazina (*902 i *930/1 i *930/2) zabilježena na skici premjera iz 1927. (slika 1),¹¹ koji će kasnije postati dio tvorničkog kompleksa.

¹⁰ Pirro Marconi, "Antichità di Lagosta", *Bulletino della Commissione archeologica comunale* 62 (1934. [1936.]), 4.

¹¹ Državni arhiv u Dubrovniku, Sabirni centar Korčula-Lastovo, HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 36/27 (skica premjera 9/27).

Industrija prerade ribe u Hrvatskoj

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, za vrijeme austrougarske uprave, proces industrijalizacije zahvaća Dalmaciju. Na otocima se ovaj zamah manifestira kroz snažan razvoj riboprerađivačke industrije, koja svoj procvat duuguje velikim znanstvenim i tehničkim dostignućima 19. stoljeća (izum riblje konzerve na načelu sterilizacije), ali i specifičnoj regionalnoj gospodarskoj i demografskoj situaciji (propast vinove loze i snažan demografski rast).¹² Industrijsko konzerviranje ribe pokrenuto je 1820-ih u Nantesu u Francuskoj.¹³ Prve tvornice s eksperimentalnom proizvodnjom na hrvatskom prostoru osnovane su 1861. u Rijeci i Jelsi, no djelovale su kratko. Prava proizvodnja pokrenuta je u Komiži na Visu 1875. (spominje se i 1870.), dok je drugi autori smještaju u Istru (1882. Rovinj).¹⁴ "Zlatnim dobom" ove industrije smatra se period između 1900. i 1914.¹⁵ Tvornice su najčešće otvarane kapitalom bogatih industrijalaca iz Trsta i Beča. Na istočnojadranskoj obali od kraja 19. do sredine 20. stoljeća osnovano je šezdesetak tvornica za preradu ribe, od čega polovica na otocima.¹⁶ Proizvodnja je trebala odgovoriti na sve veću potražnju za proizvodima od morske ribe u unutrašnjosti Austro-Ugarske Monarhije, s kojom je istočnojadranska obala tada činila dio iste države, a u međuratnom razdoblju i na balkanskom tržištu.¹⁷ Situacija se donekle mijenja nakon Prvog svjetskog rata jer u tvornicama na istočnoj obali Jadrana dolazi do smanjenja broja postrojenja i postaju podložnije krizama.¹⁸ Riboprerađivačku industriju na teritoriju pod talijanskom upravom nije moguće jednoznačno odrediti. S jedne strane bilježi se pad proizvodnje zbog zasićenosti tržišta prerađenom ribom iz drugih dijelova Mediterana i (privremeno) suženim ribolovnim područjem na sjeveru Jadrana.¹⁹ No, upravo se u međuratnom periodu na istočnojadranskim područjima koji su pripali Italiji bilježi otvaranje niza

¹² Jelena Jovanović, Jelica Galić, Peter Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe na depopulaciju hrvatskih otoka", *Naše more* 57/3-4 (2010.), 156.

¹³ Ulf Brunnbauer, "Konzerve ne lažu", u: *Priče iz konzerve: povijest prerade ribe i konzerviranja riba na sjeveroistočnom Jadranu*, ur. Iva Kosmos, Tanja Petrović, Martin Pogačar, Zagreb: Srednja Europa, 2020., 80.

¹⁴ Josip Basioli, "Nastajanje, nestajanje i održanje tvornica za preradu ribe na istočnom Jadranu", *Morsko ribarstvo* 32/4 (1980.), 164; J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 156; Veronika Gamulin, "Salsamentum nostrum", u: *Priče iz konzerve: povijest prerade ribe i konzerviranja riba na sjeveroistočnom Jadranu*, ur. Iva Kosmos, Tanja Petrović, Martin Pogačar, Zagreb: Srednja Europa, 2020., 114 – 115; U. Brunnbauer, "Konzerve ne lažu", 81; Tihana Čuk, *Industrijska arhitektura u Dalmaciji do 1945.*, diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2023., 57.

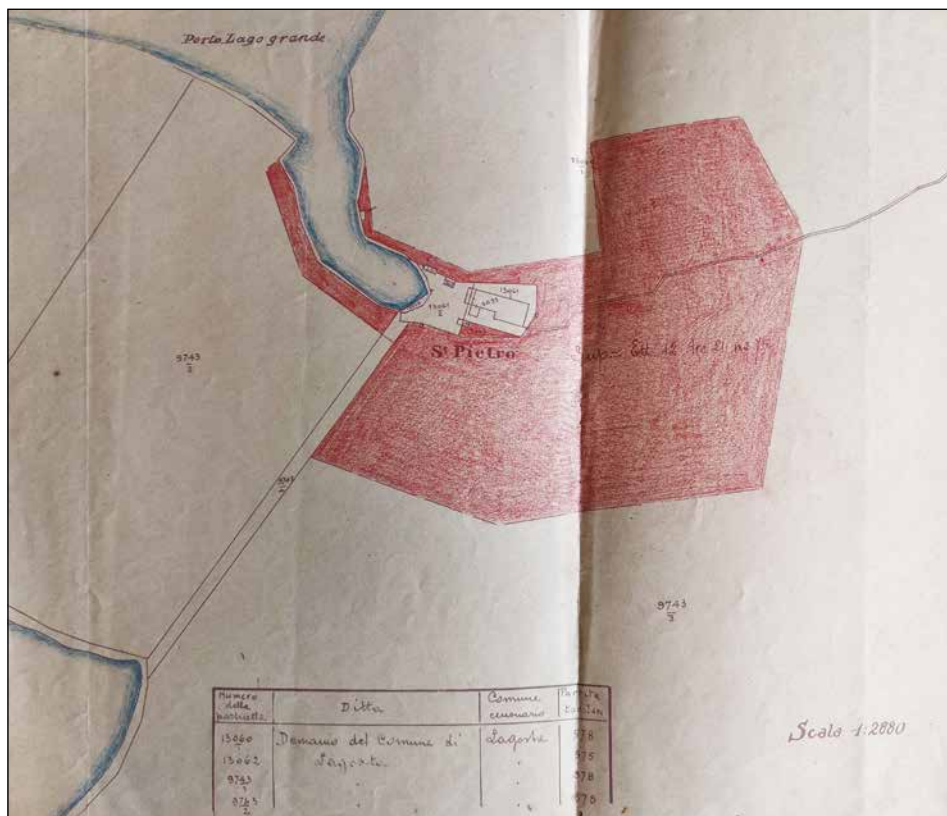
¹⁵ J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 156.

¹⁶ J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 156-157.

¹⁷ J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 156.

¹⁸ T. Čuk, *Industrijska arhitektura u Dalmaciji do 1945.*, 53 - 54; J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 155-156.

¹⁹ J. Jovanović, J. Galić i P. Mackelworth, "Odras gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 156.

Slika 2: Situacijski nacrt tvornice u Ublima, bez oznake autora i godine. Površina od oko 22 ha označena crvenom bojom oko tvornice možda predstavlja širi obuhvat koji je uzet u obzir za daljnu regulaciju ovog područja, no ona je znatno veća od površine tvornice i naselja. (HR-DADU-SCKL-732. Općina Lastovo).

novih tvornica za preradu ribe i modernizacije postrojenja.²⁰ Prema popisu J. Basiolija, otvoreno je 11 novih tvornica, mahom u Istri i na kvarnerskim otocima, i to kapitalom afirmiranih tvrtki poput *Arrigonija*, *Ampelee* i *Mazzole*. Na taj je način ostvaren svojevrsan kontinuitet djelovanja istih investitora iz austrougarskog razdoblja (*Arrigoni* i *Ampelea*), ali su svoju priliku na ovom području dobile tvrtke koje su bile nove u ovoj djelatnosti (npr. *Mazzola*), pa je očito da su nove teritorijalne akvizicije otvorile dodatne mogućnosti talijanskim investitorima. Primjer dviju zadarskih tvornica, koje zbog nedostatka ribe

²⁰ J. Basioli, "Nastajanje, nestajanje i održanje tvornica za preradu ribe", 164-172. Na području Kraljevine SHS / Jugoslavije bilo je pet novih tvornica.

(odnosno ribolovnog područja) uglavnom nisu radile,²¹ pokazuje utopijske razmjere pojedinih projekata. Nakon početnog pada u međuratnom periodu, prerada ribe i proizvodnja širokog spektra ribljih proizvoda u Kraljevini Italiji tijekom druge polovice 1930-ih doživljava uzlet zbog sankcija koje je Liga naroda 1935. nametnula Italiji.²² Glavno obilježje razdoblja nakon Drugog svjetskog rata mnogobrojna su restrukturiranja i reorganizacije, uz promjenu obilježja vlasništva i modela upravljanja.²³ Unatoč modernizaciji postrojenja i boljim uvjetima rada, industrija se cijelu drugu polovicu 20. stoljeća hrvla s nizom nepovoljnih faktora, koji su kulminirali krajem 1990-ih i početkom 2000-ih s gašenjem većine tvorničkih postrojenja.²⁴ Danas u Hrvatskoj radi samo nekoliko tvornica za konzerviranje ribe. Iako su razlozi gašenja tvornica uglavnom vezani uz poteškoće u poslovanju uzrokovane privatizacijom i lošim upravljanjem te smanjenjem ribljeg fonda, njihovo zatvaranje također je rezultat procesa deindustrijalizacije obale i okretanja prema turizmu kao prevladavajućem izvoru prihoda.²⁵

Osnivanje tvornice u Ublima

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Lastovo je isprva okupirano, a temeljem Rapalskog ugovora 1920. priključeno Kraljevini Italiji.²⁶ Tijekom tih 25 godina talijanska je vlast nastojala utjecati na etničku te nacionalnu i kulturnu sliku stanovništva otoka, ali istodobno je neumorno radila na gospodarskoj, obrazovnoj i infrastrukturnoj revitalizaciji,²⁷ što je u kontekstu njegove udaljenosti od Italije i Zadra kao upravnog središta predstavljalo pravi poduhvat. Važnost Lastova u talijanskim nacionalističkim krugovima prvenstveno je bila određena njegovim vojno-strateškim položajem, a ne talijanskim etničkim supstratom.²⁸ Iz talijanske perspektive pripajanje Lastova doživljavalo se kao nova prilika za otok. Stoga ne čudi što B. Coceani svoj propagandni prikaz Lastova 1935. godine u prilogu za tršćanski časopis *La Porta Orientale* naslovljava "La rinascita

²¹ J. Basioli, "Nastajanje, nestajanje i održanje tvornica za preradu ribe", 167.

²² Marino Budicin, "Ampelea", *Istarska enciklopedija* (<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/39/ampelea>, pristupljeno 1. 3. 2024.).

²³ J. Jovanović, J. Galić, P. Mackelworth, "Odraž gašenja otočnih pogona za preradu ribe", 157.

²⁴ T. Čuk, *Industrijska arhitektura u Dalmaciji do 1945.*, 54.

²⁵ Tamara Petrović, Iva Kosmos, Martin Pogačar, "Uvod", u: *Priče iz konzerve: povijest prerade ribe i konzerviranja riba na sjeveroistočnom Jadranu*, ur. Iva Kosmos, Tanja Petrović, Martin Pogačar, Zagreb: Srednja Europa, 2020., 10.

²⁶ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 179-185.

²⁷ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 468-469; Zlatko Karač, Nataša Jakšić, Nana Palinić, "Planirano industrijsko ribarsko naselje Uble na Lastovu iz 1936.", *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 17/1 [37] (2009.), 97.

²⁸ Stefano Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo. Mobilità e conflitti nella colonizzazione fascista di un'isola dalmata (1934-1943)", u: *Lavoro mobile. Migranti, organizzazioni, conflitti (XVIII-XX secolo)*, ur. Michele Colucci, Michele Nani, Palermo: SISLAV - Italian Society of Labour History - Società Italiana di Storia del Lavoro, 2015., 148.

di Lagosta".²⁹ Prva značajna gospodarska investicija na Lastovu ne samo u kontekstu talijanske uprave, nego uopće u povijesti otoka, bila je izgradnja tvornice za preradu i konzerviranje ribe u uvali Uble 1931. godine.³⁰

Nakon preuzimanja Lastova bogatstvo ribljeg fonda talijanskim se vlastima nametnulo kao resurs koji treba iskoristiti. Već se 1923. Lastovo spominje u kontekstu olakšica za riboprerađivačku industriju, a 1926. Talijani su poduzeli ekspediciju u lastovskom akvatoriju.³¹ Zaključak istraživanja bio je da bi talijanski (apulijski) ribari mogli imati značajne koristi od ribarenja na ovom području, osobito ukoliko se počne primjenjivati kočarenje. Dodatni potencijal u eksploataciji ribljih resursa vidjeli su u motorizaciji flote, koja bi ribarima iz Apulije ili Marke omogućila brz dolazak do ovih predjela.³² Na samom Lastovu već se u prvom desetljeću 20. stoljeća spominju planovi za gradnju industrijskog pogona za preradu ribe u uvali Mihajla. Iako planovi nisu realizirani, u općinskim magazinima koji se nalaze u toj uvali nakon Prvog svjetskog rata prerađivala se srdela.³³

Tvrtka *Conservifici dell'antica Società Generale Francese di Conserve Alimentari S.A.*, Via Mazzini 4, iz Trsta se, prema dostupnim podacima, u Ublima prvi put javlja 1930., kada Općini Lastovo upućuje zahtjev za kupnju zemljišta na k. č. 13061/1 i 13062, k. o. Lastovo na lokaciji "Sv. Petar – Ubli" za gradnju tvornice za konzerviranje ribe. Općina Lastovo 29. studenoga 1930. donosi odluku kojom pristaje na prodaju 4599 m² po cijeni od 1 lire po metru kvadratnom.³⁴ U formalnom obrazloženju te odluke naglašava se dobrobit koju će otvaranje tvornice donijeti lastovskim ribarima, "radnicima koji bi se tu zaposlili" te domovini. Uvjeti naznačeni u odluci godinu kasnije integrirani su u ugovor o kupoprodaji zemljišta. Predmetni ugovor sklopljen je 30. rujna 1931. između Općine Lastovo, koju zastupa općinski upravitelj ("commissario") Siro Piferi, i društva *Conservifici dell'antica Società Generale Francese di Conserve Alimentari S.A.*, koju zastupa posebni opunomoćenik Carlo Graber.³⁵ Uključuje prodaju 3280 m² terena za gradnju tvornice za preradu ribe, što je nešto manje površina od izvorno zatražene. Do odstupanja je došlo zbog toga što u prodaju nije uključena cijela k. č. 13062 k. o. Lastovo, već samo jedan

²⁹ B. Coceani, "La Rinascita di Lagosta", 253-255. Izvjesno je da posjet Bruna Coceanija nije bio isključivo motiviran pripremom reportaže. Coceani je također bio vezan za ribarsku industriju, kao predsjednik Nacionalne fašističke organizacije ribarskih industrijalaca i potpredsjednik Tršćanskog sindikata industrijalaca. Ennio Maserati, "Coceani, Bruno", *Dizionario Biografico degli Italiani* 34 (1988.), mrežno izdanje (pristupljeno 4. 12. 2024.).

³⁰ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 469; Z. Karač, N. Jakšić, N. Palinić, "Planirano industrijsko ribarsko naselje Uble", 97.

³¹ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 150-154.

³² S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 150-154.

³³ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 280.

³⁴ HR-DADU-SCKL-732, Općina Lastovo, Registro delle Deliberazione dal luglio 1930 al 30. 9. 1932, N. 21/2, s. p.

³⁵ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 4/37. Siro Pifferi je obnašao dužnost općinskog upravitelja od 15. 7. 1931. do 14. 2. 1933. temeljem imenovanja zadarske prefekture (A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 197).

manji dio te čestice. Cesta označena kao k. č. 13222, k.o. Lastovo, koja je tada prolazila između tih dviju čestica, odnosno pored crkve sv. Petra, ne spominje se u ugovoru, pa se možda već tada pomišljalo da je se pomakne prema jugu. Zemljište je prodano po ponuđenoj cijeni od 1 lire po metru kvadratnom, u ukupnom iznosu od 3280 lira. Iznos plaćen za zemljište na prvu se ne čini prevelik. Primjerice, početkom te iste godine cijena kilograma kruha iznosila je 1,35 lira.³⁶ Navedena se cijena u spomenutoj odluci Općine Lastovo od 30. rujna 1930. obrazlaže procjenom vrijednosti zemljišta, kao i činjenicom da se bolja ponuda za navedena zemljišta ne može postići. Iako je gradnja planirana i realizirana na kupljenom zemljištu, treba naglasiti da se tvornica ne samo slobodno koristila zemljištem koje se nalazilo zapadnije prema moru, nego je čak na njemu gradila. Ta su zemljišta uz more prethodno 1928. parcelirana te su od općinskih postala državna.³⁷

Dioničko društvo *Société Générale Française de Conserves Alimentaires S. A.* osnovano je 1881. u Parizu. Pogone su imali u Izoli, Rovinju, Gradežu i na Cresu. Godine 1893. poduzeće je preuzela Anglo-austrijska banka iz Trsta, nakon čega mijenja naziv u *Conservifici dell'antica Società Generale Francese di Conserve Alimentari della filiale della Banca Anglo-Austriaca a Trieste* sa sjedištem u Trstu.³⁸ Godina 1930. nije samo značajna za lastovsku tvornicu, nego i za povijest ovog poduzeća. Tada započinje njeno pripajanje *Ampelei*, čije se sjedište seli iz Rovinja u Trst.³⁹ *Ampelea* je veliko poduzeće, izvorno osnovano 1906. u Rovinju kao društvo za destilaciju, kemijsku i prehrambenu industriju (*Società Anonima di Distillazione e di Industrie Chimiche*) i to zajedničkim kapitalom niza tvrtki: splitskog *Morpurga*, tršćanskog *Stocka*, umaškog *Manzutta* i vodnjanskog *Marchesija*.⁴⁰ Ulaganjima i dokapitalizacijom 1912. suvlasnik trećine dionica *Ampelee* postaje Anglo-austrijska banka iz Trsta.⁴¹ Nakon Prvog svjetskog rata djelatnost širi i na preradu ribe.⁴² Proces pripajanja *Conservificija Ampelei* započet je 1930., formaliziran 1933. i dovršen 1934. osnivanjem jedinstvene tvrtke *Ampelea - Conservifici S.A.*, koja u drugoj polovici tridesetih godina potpuno prelazi na djelatnost konzerviranja ribe, što

³⁶ "Ulteriore ribasso delle farine e del pane", *L'Umbria Fascista: organo della Federazione Provinciale Fascista di Perugia* 3/4 (26. siječnja 1931.) www.internetculturale.it (pristupljeno 15. 3. 2024.).

³⁷ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 4/28.

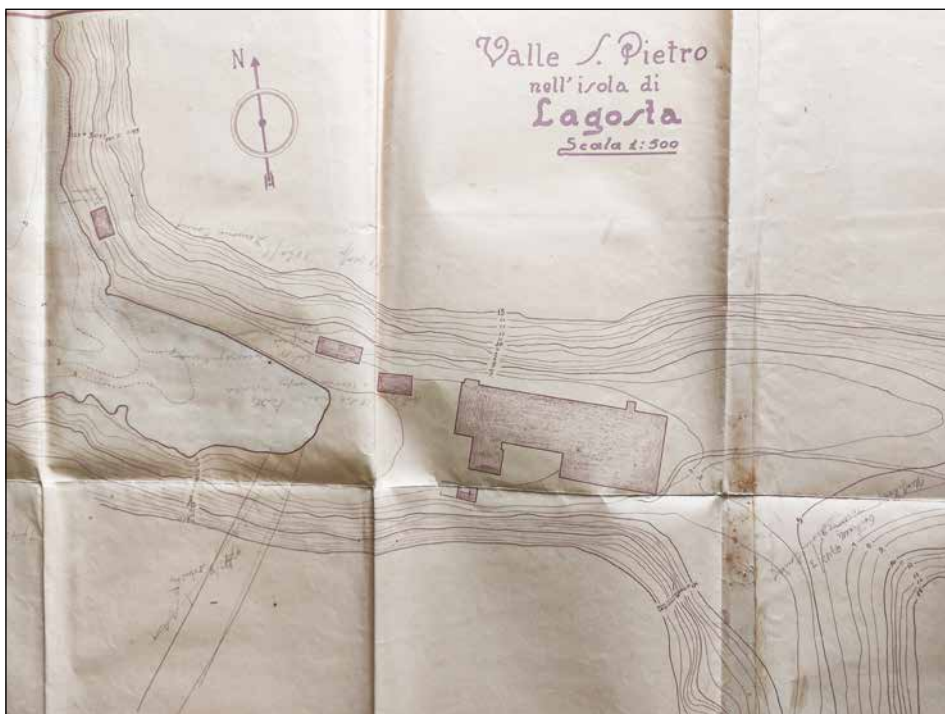
³⁸ Hrvoje Ratkajec, "Proces industrializacije in oblikovanje industrijske regije v prostoru severovzhodnega Jadrana 1900–1940", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54/1 (2014.), 88–90; Hrvoje Ratkajec, *Industrializacija in prostor: Severni Jadran med Avstro-Ugarsko, Italijo in veliko gospodarsko krizo (1900 – 1940)*, Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015., 155.

³⁹ H. Ratkajec, *Industrializacija in prostor*, 149–150.

⁴⁰ Valentina Petaros Jeromela, "Ampelea: La storia di due famiglie. Morpurgo&Stock", *Atti* 47/1 (2017.), 415, 427–428, 433.

⁴¹ H. Ratkajec, *Industrializacija in prostor*, 148.

⁴² M. Buducin, "Ampelea"; V. Petaros Jeromela, "Ampelea", 415, 427–428, 433.

Slika 3. Situacijski nacrt tvornice za preradu ribe u Ublima, bez oznake autora i godine. Na planu je još uvijek označena crkva sv. Petra, a tri građevine zapadnije od tvornice su magazini koji su prethodili njenoj gradnji. (HR-DADU-SCKL-732. Općina Lastovo).

joj osigurava daljnji razvoj i uspješan plasman proizvoda u zemlji i inozemstvu.⁴³ Ovo združivanje i svojevrsna "specijalizacija" proizvodnje odgovor je na probleme do kojih je u kontekstu velike gospodarske krize doveo nepovoljan tečaj lire, konkurencija iz Španjolske, Portugala i Francuske te problemi s tržištem.⁴⁴

Proces *Ampeleinog* preuzimanja *Conservificija* ocrta i lastovska tvornica. Iako se prilikom donošenja odluke 1930. o prodaji zemljišta kao i sklapanja ugovora 1931. nigdje izrijekom ne spominje *Ampelea*, naznaku njene prisutnosti nalazimo u posebnoj punomoći inspektoru Carlu Graberu iz Izole za zastupanje *Conservificija* u kupoprodaji zemljišta. Kao osobe ovlaštene za davanje punomoći navode se izvršni direktor Luigi Marchesi i zamjenik direktora Aldo Morpurgo pok. Izaka iz Trsta.⁴⁵ Iako je L. Marchesi

⁴³ H. Ratkajec, *Industrializacija in prostor*, 149-150, 158.

⁴⁴ H. Ratkajec, *Industrializacija in prostor*, 155.

⁴⁵ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 4/37, posebna punomoć od 26. 11. 1931. priložena kupoprodajnom ugovoru od 30. 11. 1931.

od 1930. sudjelovao u spajanju na strani *Conservificija*, od osnutka je bio u upravnom odboru *Ampelee*.⁴⁶ Spomen Alda Morpurga vrlo je sugestivan zbog prezimena koje "zvoni" na *Ampeleu*, upravo zbog uloge splitskog ogranka te obitelji u osnivanju tog društva, no s obzirom na to da on potječe iz Gorice,⁴⁷ ne može se pouzdano ustvrditi je li njegova funkcija u *Conservificiju* neovisna o *Ampelei* Morpurgovih ili je rezultat obiteljskih veza.

Tvornica u Ublima vjerojatno je sagrađena 1931. U literaturi se navodi da je već 1931. pristiglo 80 stranih radnika, uglavnom iz Istre, koji su bili angažirani na gradnji tvornice (kao i škole u samom Lastovu) te zaposleni na preradi ribe.⁴⁸ Obzirom da je *Ampelea* – *Conservifici* imala dvije tvornice u Istri, moguće je da je radnike s iskustvom za rad mobilizirala s toga područja, što je česta praksa.⁴⁹ No nije jasno gdje su radnici živjeli jer kuće za stanovanje u Ublima postaju dostupne tek gradnjom naselja 1936., a kolna cesta do Lastova nije bila dovršena, što također isključuje mogućnost angažiranja domaće radne snage. Upravo je pitanje nedostatka radnika prepoznato kao jedan od značajnijih problema u prvim godinama rada tvornice, a i kao jedan od poticaja za kasniju gradnju naselja.⁵⁰ U opskrbi ribom tvornica se prvih godina rada vjerojatno oslanjala na domaće ribolovne družine jer je do kolovoza 1936. na Lastovu postojala zadruga *Pescatori Lagostani*.⁵¹ No, takav aranžman očito nije bio zadovoljavajući jer se tvornica vrlo brzo nakon pokretanja suočila s poteškoćama u radu, među kojima je već tada kao glavna apostrofirana nemogućnost dobivanja potrebnih količina ribe zbog nedostatka ribara, odnosno zbog njihove neopremljenosti.⁵² Čini se da je jedno vrijeme i prestala s radom.⁵³ Dio problema vjerojatno leži u činjenici što je Lastovcima, kao i svim ribarima na istočnoj obali Jadrana, ribolov u 20. stoljeću, kao i stoljećima prije toga, bio isključivo dopunsko zanimanje.⁵⁴ Osim poluprofesionalnog karaktera rada ribara, ribolov i prerada ribe na ovim su prostorima imali izrazito sezonski karakter usmjeren isključivo na ulov plave ribe te nepredvidivost i neravnomjernost ulova, što je tvornicama, u vremenu kad se riba morala odmah obraditi, stvaralo probleme prilikom prevelike ili premale količine ulovljene ribe, odnosno dovodilo je do nemogućnosti i

⁴⁶ H. Ratkajec, *Industrializacija in prostor*, 149-150; V. Petaros Jeromela, "Ampelea", 428.

⁴⁷ <https://digital-library.cdec.it/cdec-web/persone/detail/person-it-cdec-eaccpf0001-019273/morpurgo-aldo.html> (pristupljeno 15. 8. 2024.).

⁴⁸ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 197, 280.

⁴⁹ Na primjer, u Warhanekovoj su tvornici u Veloj Luci 1908. zabilježena četiri radnika iz Pirana, iako je bilo dostupne radne snage, HR-DADU-SCKL- 536, Kotarsko poglavarstvo Korčula. Tvornice, Dopis E. Vučetića od 20. 1. 1909.

⁵⁰ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 155 - 156.

⁵¹ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 167.

⁵² S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 151.

⁵³ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 151.

⁵⁴ Ivo Žuvela, *Ribarska radna zadruga Proleter Vela Luka*, Zagreb: JAZU, 1956., V.

neizvjesnosti rada u zimskoj sezoni.⁵⁵ S nekim od tih problema tvornice su se susretale i tijekom druge polovice 20. st.⁵⁶

Bliskost *Ampelee* i ublijskog pogona s državom jasnije je vidljiva nakon 1934. Tada se tvornica javlja kao jedan od ključnih čimbenika, možda i dionika u procesu fašističke talijanizacije otoka, što potvrđuje činjenica da je direktor tvornice *Ampelea* Augusto d'Alessio 1934. posjetio otok zajedno s idejnim začetnikom gradnje naselja u Ublima Luigijem Razzom, nakon čega su poduzeti daljnje pravni i financijski koraci, koji su omogućili finalizaciju odluke o gradnji naselja u Ublima u veljači 1935.⁵⁷ Iako je projekt izgradnje novog naselja u Ublima realiziran kao državna inicijativa, bez financijskog doprinosa tvrtke *Ampelea*, u tome su se procesu ekonomski interesi tvornice usko povezali s državnima.⁵⁸ Dovršetakom stambenog dijela naselja Uble, u travnju 1936., situacija se u potpunosti mijenja jer pitanje ribarskih družina i tvorničkih radnika postaje pitanje fašističke kolonizacije te ribari i ribarske družine dolaze izvana po etničkom ključu.⁵⁹ Istarski ribari s obiteljima dolaze 1936., organizirani u zadrugu *San Marco* a nakon njihova odlaska 1937. uglavnom će ih zamijeniti ribari s otoka Ponze u Tirenskom moru, koje će tvornica izravno kontrolirati.⁶⁰

Između 1931. i 1937. upravitelj tvornice bio je Mario Carboncini iz Rovinja, a u travnju 1937. zamjenjuje ga Vittorio Trojani, koji je ujedno preuzeo i lokalni ured Komesarijata za migracije i unutarnju kolonizaciju.⁶¹ Nije poznato koliko se dugo Trojani zadržao na toj poziciji jer se Carboncini ponovno 1941. spominje kao upravitelj (*capo-fabbrica*).⁶²

Ublijska je tvornica između 1931. i 1934. bila pod upravom *Conservificia S. A.*,⁶³ a nakon toga pod zasebnim trgovačkim društvom *San Pietro di Lagosta-Società anonima per le conserve di pesce*, koje je osnovano 25. siječnja 1935. u Trstu s temeljnim kapitalom od 100.000 lira.⁶⁴ U lipnju te iste godine temeljni je kapital povećan na milijun, koliko je

⁵⁵ I. Žuvela, *Ribarska radna zadruga Proleter Vela Luka*, V-VII.

⁵⁶ HR-DADU-SCKL-704, Tvornica za preradu i konzerviranje ribe "Jadranka 1892.", Zapisnik sastanka radničkog savjeta tvornice Neptun Vela Luka dana 7. 12. 1951.; Izvještaj upravnog odbora za razdoblje od 1. 1. - 31. 12. 1954.; kazivanje Berislava Šeparovića (*1929.), bivšeg direktora tvornice "Jadranka" u Veloj Luci.

⁵⁷ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 157.

⁵⁸ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 156-159.

⁵⁹ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 165, 169.

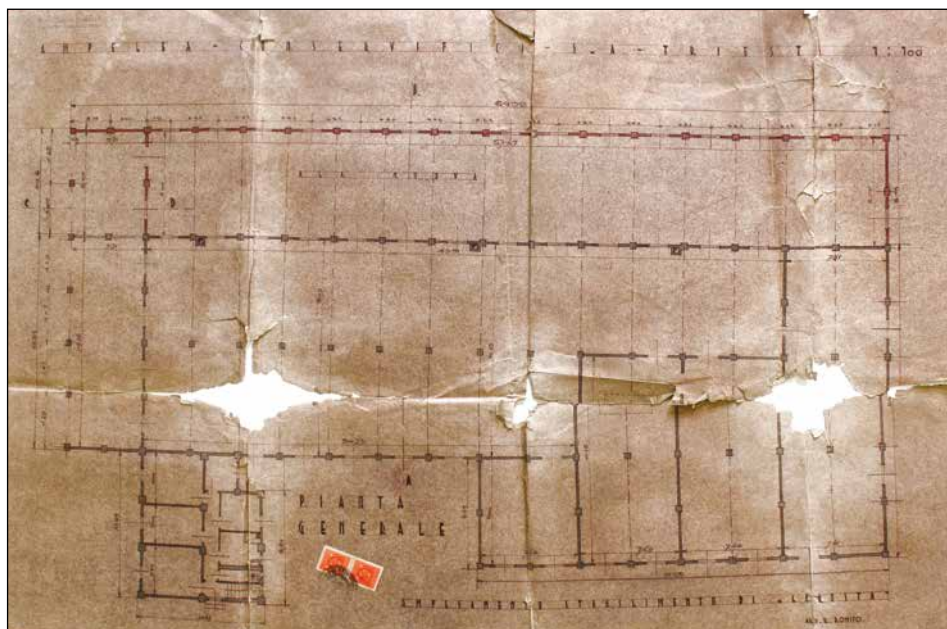
⁶⁰ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 167-177.

⁶¹ A. Jurica, *Lastovo kroz stoljeća*, 197; S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 176.

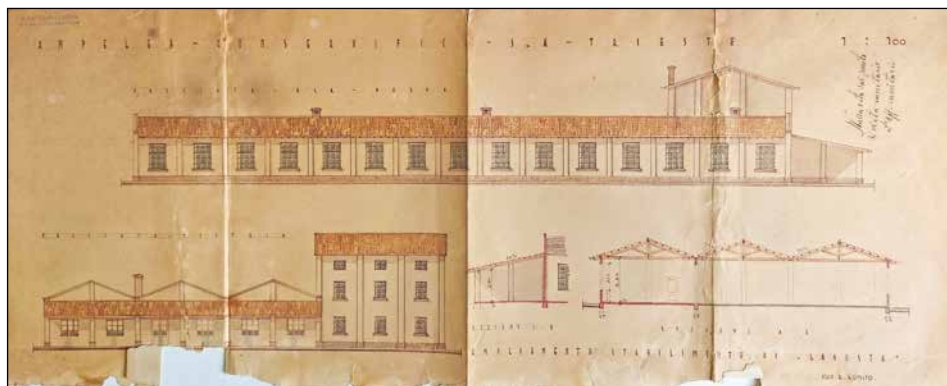
⁶² Župni ured Lastovo, *Libro di stato d'anime* 1941., sv. II.

⁶³ *Notizie statistiche Società Italiane per Azioni XIV - 1934*, Associazione fra le Società Italiane per azioni, Roma: 1934., 1568.

⁶⁴ *Notizie statistiche Società italiane per azioni XV - 1937*, Roma: Associazione fra le Società italiane per azioni 1937., 1526, <https://www.byterfly.eu/islandora/object/librib%3A421740#page/1526/mode/2up> (pristupljeno 17. 2. 2025.); *Notizie statistiche Società italiane per azioni XIX - 1940*, Roma: Associazione fra le Società Italiane per azioni, 1940., 1069.

Slika 4. Projekt proširenja tvornice za preradu ribe u Ublima: tlocrt.
 Autor: R. Romito, bez godine. Crvenom bojom je označena planirana
 dogradnja na sjeveru (HR-DADU-SCKL-732. Općina Lastovo).

Slika 5. Projekt proširenja tvornice za preradu ribe u Ublima: pogledi i presjeci,
 autor: R. Romito, bez godine (HR-DADU-SCKL-732. Općina Lastovo).

iznosio i sljedećih godina.⁶⁵ Registrirano sjedište tvrtke od lipnja je 1935. bilo u Zadru, no tvornica nije imala veze s tim gradom jer joj u Zadru nema spomena, za razliku od Trsta i Lastova.⁶⁶ Uprava i administracija bili su u Trstu, na adresi *Ampelee-Conservificija*, čijim je kapitalom i osnovana, a jedino postrojenje bilo je na Lastovu. Upravni odbor *San Pietra* činili su vodeći ljudi *Ampelee*. Primjerice 1937. njegovi članovi bili su Lionello Stock, Luigi Marchesi i Carlo Martinolli, a 1940. Domenico Marabotti, Antonio La Rocca i Augusto d'Alessio.⁶⁷ Razlog zbog kojeg je *Ampelea-Conservifici* odlučila na osnivanje zasebnog trgovačkog društva nisu poznati, no očito su formalne prirode i nisu imali veze s upravljanjem tvornicom koliko su bili motivirani određenim investicijama. *Ampelea-Coservifici* je osim *San Pietra* imala još jedno trgovačko društvo, *Industria Conserviera Italia S. A.*, s istom adresom kao i *Ampelea-Conservifici* i *San Pietro di Lagosta* u Ulici Mazzini 4 u Trstu te ne osobito impresivnim kapitalom od 10.000 lira.⁶⁸ Nekretnine u Ublima (zgrada i zemljište) bile su u vlasništvu *Ampelee-Conservificija*, koja je upis vlasništva zatražila tek u ožujku 1937., iako treba napomenuti da se u ugovoru o zajmu kao vlasnik zemljišta spominje društvo *San Pietro di Lagosta*, zbog čega se ta situacija doima još neobičnijom, s obzirom na činjenicu da je založno pravo na nekretnine upisano temeljem hipotekarnog kredita kojeg je kod *Banca Nazionale del Lavoro* podigla *Ampelea-Conservifici*.⁶⁹

Tvornički kompleks

U Fondu Općine Lastovo u Arhivskom sabirnom centru u Žrnovu nalazi se nacrtana dokumentacija vezana za tvornicu u Ublima.⁷⁰ Uključuje situacijske nacрте izvornog tvorničkog kompleksa bez datuma i potpisa (slike 2 i 3) te projektnu dokumentaciju obilježenu kao AMPELEA – CONSERVIFICI S. A. – TRIESTE / AMPLIAMENTO STABILIMENTO DI "LAGOSTA", bez datuma i s potpisom arhitekta R. Romita (slike 4 i 5). U zaglavlju je

⁶⁵ *Notizie statistiche Società italiane per azioni XIX - 1940*, 1069; HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, Br. 15/37, Contratto di mutuo peschereccio 23. 7. 1937.; *Guida generale di Trieste e della Venezia Giulia* 14/38 (1936.), 156; 18/42 (1940.), 166.

⁶⁶ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, Br. 15/37, Contratto di mutuo peschereccio 23. 7. 1937.; *Guida generale di Trieste e della Venezia Giulia* 1936, 511, 575; *Guida generale di Trieste e della Venezia Giulia* 1940, 464, 2092.

⁶⁷ *Notizie statistiche Società italiane per azioni XV - 1937*, 1526; *Notizie statistiche Società italiane per azioni XIX - 1940*, 1069; Na primjer: godine 1940. u upravnom odboru *Ampelee* su bili potpuno isti ljudi: predsjednik A. La Rocca, potpredsjednik: D. Marabotti Domenico i glavni izvršni direktor A. D'Alessio. *Guida generale di Trieste e della Venezia Giulia* 1940, 162; V. Petaros Jeromela, "Ampelea", 428.

⁶⁸ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 15/37, Contratto di mutuo peschereccio 23. 7. 1937.

⁶⁹ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 4/37 i 15/37 (Contratto di mutuo peschereccio 22. 7. 1937.).

⁷⁰ HR-DADU-SCKL-732.

pečat s oznakom S. PIETRO DI LAGOSTA / S. A. PER LE CONSERVE DI PESCE. Projekt podrazumijeva proširenje izvornog tvorničkog kompleksa – dogradnju sjeverne hale, kao investiciju društva *Ampelea Conservifici S. A. Trieste*, odnosno *San Pietro di Lagosta*. Sudeći prema nazivu investitora (*Ampelea-Conservifici S. A.*), koji je u upotrebi od 1934., pečatu trgovačkog društva *San Pietro di Lagosta*, osnovanom 1935. i fotografiji s kraja 1930-ih (slika 6), koja prikazuje izvedenu dogradnju, investicija je svakako realizirana u drugoj polovici 1930-ih. Izglednije je da je to bilo bliže polovici 1930-ih nego kasnije jer je *Ampelea – Conservifici* 1937. krenula u realizaciju velikih investicija u modernizaciju postrojenja u Izoli, Rovinju i Cresu, a ta sredstva nisu bila namijenjena Lastovu.⁷¹ Stoga projekt i njegovu realizaciju datiramo između 1935. i 1937., što je vrlo indikativno, s obzirom na identičan vremenski period gradnje planiranog naselja u Ublima.⁷² Budući da je direktor *Ampelea* D'Alessio u jesen 1934. godine zajedno s L. Razzom posjetio Lastovo,⁷³ moguće je da je projekt proširenja planiran neposredno nakon obilaska, a ukorak s budućim planovima za izgradnju naselja. Nije poznato tko je projektant izvornog zdanja iz 1931. S obzirom na mali vremenski raspon i istog investitora, moguće je da je to autor projekta dogradnje R. Romito, no njega nije moguće pobliže identificirati.

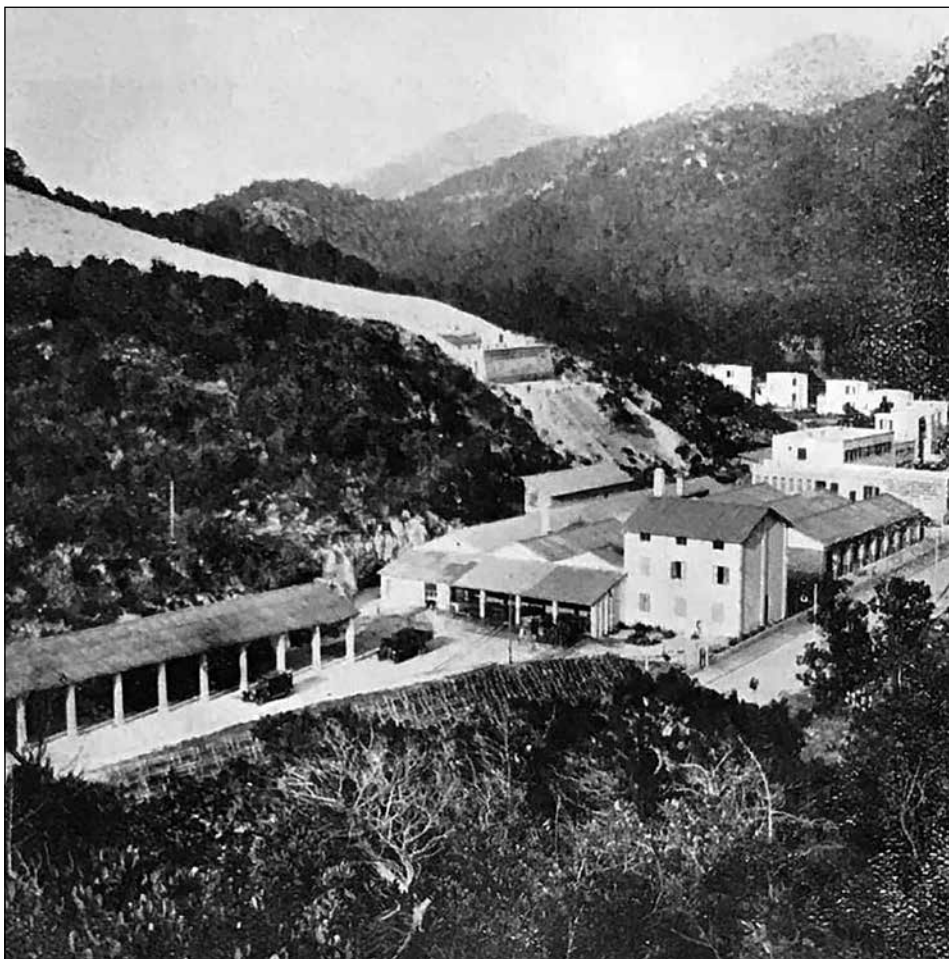
Analiza nacrtne i fotodokumentacije (slike 2 do 7) pokazuje da je izvorni tvornički kompleks iz 1931. uključivao upravnu zgradu (slika 8, br. 1) i proizvodni pogon koji je integrirao prostor dviju longitudinalnih građevina-hala (br. 2a i b) s trijemom na zapadu (br. 2d) te još jednu manju halu na istoku (br. 2c) u produžetku upravne zgrade, koja je svojim glavnim pročeljem gledala na ulicu. Unutarnja tlocrtna dispozicija te kraće, krajnje istočne hale (2c) te krajnjeg dijela njoj susjedne hale (2b), imala je usmjerenje suprotno ostatku proizvodnog pogona i krovišta. Veliki svijetli otvori nalazili su se na svim pročeljima kompleksa, omogućavajući tako maksimalno korištenje prirodne svjetlosti tijekom rada. Svaka od građevina bila je zasebno natkrivena dvostrešnim krovom orijentacije istok - zapad s kratkom strehom, no predstavljale su jednu funkcionalnu cjelinu, zajedno s upravnom zgradom izvedenom kao dvokatnica s dvostrešnim krovom (slika 9).⁷⁴ Krovovi

⁷¹ Društvo je 1937. uzelo kredit u vrijednosti gotovo 60% svoga temeljnog kapitala. HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, Br. 15/37, Contratto di mutuo peschereccio 22. 7. 1937.

⁷² Arhivska dokumentacija, periodika i rezultati istraživanja u novijoj talijanskoj literaturi sugeriraju da dataciju gradnje naselja treba korigirati i smjestiti u vrijeme između studenoga 1935. i sredine 1937., a to će se pitanje razriješiti u zasebnome radu. Za dosadašnje zaključke o vremenu i slijedu gradnje vidjeti Z. Karač, N. Jakšić, N. Palinić, "Planirano industrijsko ribarsko naselje Uble", 98, n. 73 i tamo navedenu stariju literaturu. Iako se rad S. Galla, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", uglavnom bavi naseljavanjem u kontekstu radničkih pitanja, a ne fazama gradnje, iz rada je očito da je početak gradnje kraj 1935., a zaključno se ističe da su javne i stambene zgrade dovršene i otvorene 21. travnja 1936. (S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 162).

⁷³ S. Gallo, "Il villaggio 'Luigi Razza' a Lågosta/Lastovo", 157.

⁷⁴ HR-DADU-SCKL-732, Općina Lastovo, Građevinski spisi, S. Pietro di Lagosta / S. A. per li conserve di pesce; *Ampelea – Conservifici S. A. – Trieste / ampliamento stabilimento di "Lagosta"*; Geoportal, zračne snimke 1968.; kazivanje Marije Rigante rođ. Katić (*1943.), bivše radnice tvornice "Sirena" u Ublima.

Slika 6: Pogled na tvornicu, kraj 1930-ih ili početak 1940-ih
(preuzeto s facebook profila Studio di Architettura Nerodichina).

su vjerojatno izvorno bili prekriveni pocinčanim limenim pločama jer se 1950-ih spominje da će biti zamijenjene salonitnima.⁷⁵ Sličan koncept tvorničkog prostora nalazimo kod stare tvornice Sardina u Postirama iz 1907. godine, koja objedinjuje tri građevine.⁷⁶ U halama tvornice u Ublima odvijao se najznačajniji dio proizvodnog procesa: termička

⁷⁵ HR-DADU-SCKL-704, Tvornica za preradu i konzerviranje ribe "Jadranka 1892.", Zapisnici Upravnog odbora 22. 4. 1951. - 16. 4. 1958., Zapisnik sa sastanka UO poduzeća Neptun, 26. i 27. 12. 1952.

⁷⁶ T. Ćuk, *Industrijska arhitektura u Dalmaciji do 1945.*, 56 i slika 49.

obrada ribe (prženje), pakiranje u limenke ("ukutijavanje"), "kuhanje ribe" (sterilizacija – stavljanje limenki u vrelu vodu) te njihovo skladištenje.⁷⁷

Spomenutim proširenjem prema Romitovom projektu na sjeveru je naknadno dodana treća istovjetno oblikovana hala (slika 8, br. 2e) s pripadajućim trijemom. S obzirom na to da je njezino sjeverno pročelje detaljno prikazano u projektu dogradnje, vidimo da se kao glavni oblikovni element na žbukanim pročeljima tvornice u Ublima javljaju uski i plitki vertikalni istaci te prozorski otvori koji su s donje strane naglašeni klupčicom. Petnaest velikih pravokutnih prozora podijeljeno je na isto toliko polja. Sjeverno pročelje nije vidljivo na fotografijama pa nije poznato je li zaista tako izvedeno. No čak i slabo vidljivo južno pročelje na fotografiji s kraja 1930-ih (slika 6) daje nam naslutiti da su sva pročelja tvorničkog kompleksa bila oblikovana identično sjevernome, koje zapravo, s obzirom na to da predstavlja dogradnju, ponavlja artikulaciju ranije izvedenih pročelja. Na zapadnom pročelju hala također su se nalazili prozori te jedna vrata na središnjoj hali, ispred kojih je bio već spomenuti trijem s jednostrešnim krovom. Na fotografiji datiranoj u kraj 1930-ih (slika 6) vidi se da je krajnji sjeverni dio trijema zazidan, no nije poznato je li to izvedeno naknadno (nakon dogradnje) ili je već prilikom dogradnje došlo do odstupanja od projekta R. Romita. Taj će dio kasnije doživjeti najveće promjene s nadogradnjom u visini dvaju katova (slika 7), koju okvirno, temeljem povijesnih okolnosti rada tvornice, datiramo u vrijeme nakon Drugog svjetskog rata.

Uz samo brdo Dragovode, sjevernije od pogona, izvedena je samostojeća prizemnica zaključena jednostrešnim krovom, koja je vidljiva na fotografiji datiranoj u kraj 1930-ih (slika 6 i slika 8, br. 3), no nema je ni na jednom situacijskom planu. Ona je služila za skladištenje soli i ambalaže.⁷⁸ Sasvim istočna zgrada je menza. Nije ucrtana na originalnim situacijama ni na kasnijim nacrtima dogradnje tvornice, ali je naznačena na urbanističkoj situaciji trga planskog naselja iz 1936.⁷⁹ pa je najvjerojatnije realizirana u sklopu gradnje naselja 1935.-1937. Menza nakon Drugog svjetskog rata nije služila radnicima, već ju je koristila vojska.⁸⁰ Zapadno od hala, bliže obali bile su dvije prizemnice. Nalazile su se na mjestu magazina sagrađenih vjerojatno tijekom 1920-ih,⁸¹ za koje nije moguće procijeniti jesu li prilikom gradnje tvorničkog kompleksa dograđivani ili porušeni. Prema fotografiji s kraja 1939. (slika 6), građevina bliže glavnoj tvorničkoj zgradi (slika 8, br. 4) bila je oblikovana kao samostojeći longitudinalni trijem (tzv. teza), čiji su široki prolazi kroz stubove omogućavali neometan unos ribe. Takvu namjenu potvrđuju kazivanja – nakon Drugog svjetskog rata ta je zgrada korištena za primanje sirovine, tj. sječenje glave

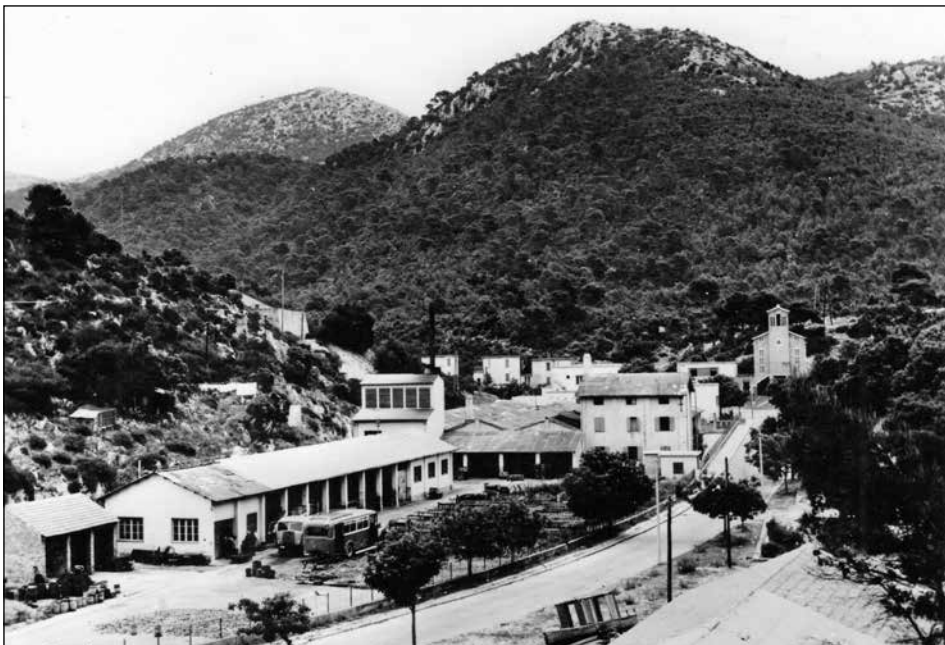
⁷⁷ Kazivanje Margarite Škratulja rođ. Ivelja (*1937.), Lucije Simić rođ. Šagor (*1937.), Marije Ereš rođ. Antica (*1941.), Ivanke Nine Pavlović rođ. Fantela (*1941.), bivših radnica tvornice "Sirena" u Ublima.

⁷⁸ Kazivanje M. Š.

⁷⁹ Z. Karač, N. Jakšić, N. Palinić, "Planirano industrijsko ribarsko naselje Uble", 106, sl. 23.

⁸⁰ Kazivanje M. Š.

⁸¹ HR-DADU-SCKL-332, Kotarski sud u Lastovu, serija 2, Građanski poslovi, Zemljišni spisi, br. 36/27.

Slika 7: Pogled na tvornicu i naselje 1960-ih (?) (HR-DADU-SCKL-1002. Zbirka digitalnih preslika).

i čišćenje ribe, nakon čega se prala i stavljala na velike, teške gradele, koje su potom po dvije radnice iznosile vani na sušenje.⁸² Teza je u tom periodu doživjela dogradnje sa zapadne i istočne strane (slika 7). Uz samu obalu nalazila se još jedna manja prizemnica, zvana "radionica" (slika 8, br. 5), koja je služila za pripremanje ribljeg ulja.⁸³

Od obale do tvornice vodile su tračnice (*šine*) koje su služile za prijevoz svježe ribe preuzimane s brodova, odnosno za transport konzervi do brodova. Kolica na šinama gurali su sami radnici.⁸⁴ Neuređena zemljana površina između ceste i tvornice (slika 8, br. 6) korištena je za sušenje ribe na rešetkama (*gradelama*) postavljenima na drvene potpornje kako se vidi na fotografijama s kraja 1930-ih i iz 1960-ih (slike 6, 7, 10). Taj postupak pripada "starom" način konzerviranja ribe, koji je primjenjivan u tvornicama tijekom prve polovice 20. stoljeća, a u Lastovu *de facto* nikada nije ni napušten jer se riba sve do kraja konzervirala "friganjem".⁸⁵ U tom se procesu, nakon uklanjanja glave i crijeva, riba stavljala u salamura. Potom se prala u moru i slagala na posebnu vrstu

⁸² Kazivanja M. R., M. Š., L. S., M. E. i I. N. P.

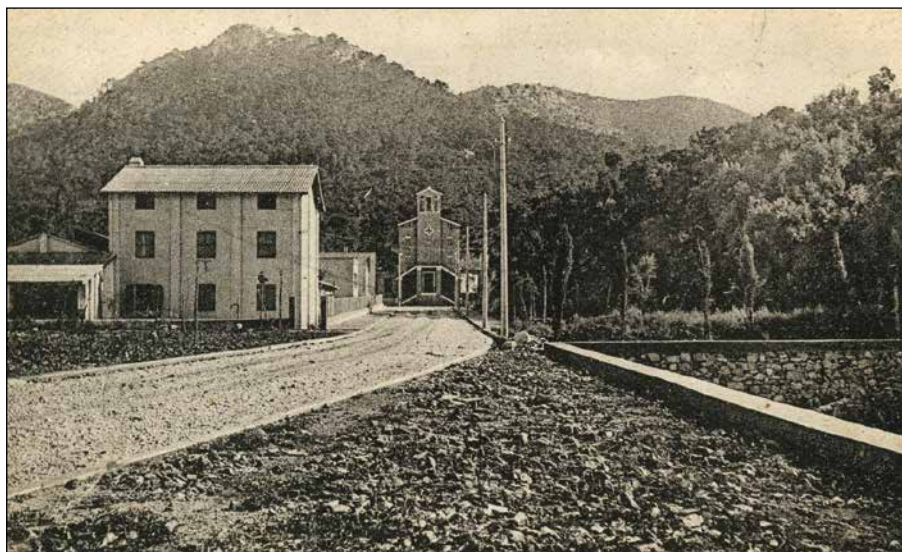
⁸³ Kazivanje M. R. i M. Š.

⁸⁴ Kazivanja M. R. i M. Š.

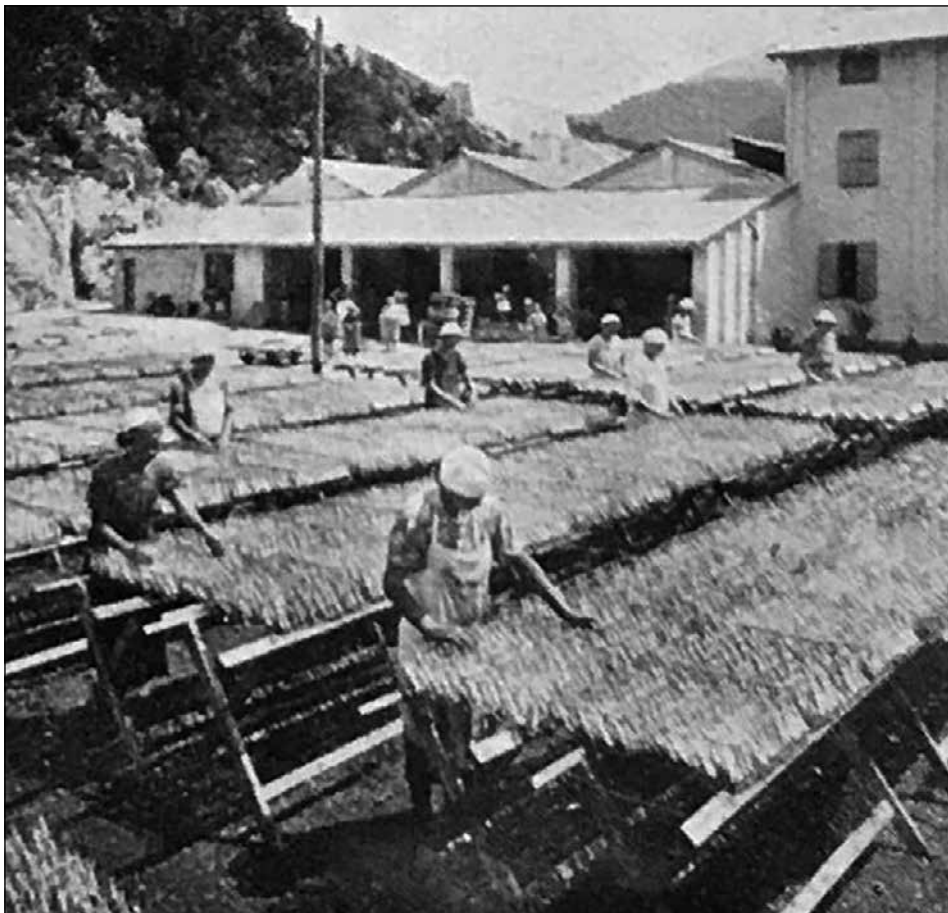
⁸⁵ Kazivanje M. R. i Iva Čihoratića (*1953.), bivšeg djelatnika Općine Lastovo.

Slika 8: Zračni snimak Ubla 1968. s označenim dijelovima tvorničkog kompleksa (Geoportal).

Slika 9: Prilaz naselju Uble. U prvom planu je upravna zgrada i dio tvorničkih postrojenja. U dnu je crkva sv. Petra. Desno je ograđen ranokršćanski lokalitet. Snimljeno krajem 1930-ih ili početkom 1940-ih (HR-DADU, Zbirka razglednica Marije i Krunoslava Leka, 11. Općina Lastovo, 11.5r).

Slika 10: Sušenje ribe na otvorenom ispred tvornice kraj 1930-ih ili poč. 1940-ih (preuzeto s facebook profila Studio di Architettura Nerodichina).

rešetki (*gradele*), koso položena s repom prema gore te držala na otvorenom dva-tri sata kako bi se prosušila. U istim se rešetkama stavljala u vrelo ulje u tavama. Nakon cijedenja i hlađenja riba se slagala u limene kutije koje su se nakon 24 sata nalijevale uljem i pokrivala poklopcima. Kako bi se provjerilo u kojoj je kutiji ostalo zraka, stavljale su se u kotao s vrelom vodom (tzv. *Bagna Maria*) gdje bi one koje nisu dobro zatvorene, pucale ili se napuhale. Na limenke spremne za prodaju nakon toga stavljao se ključ i etiketa.⁸⁶ Kazivači ističu kako je riba pripremljena na taj način bila neusporedivo ukusnija

⁸⁶ Petar Lorini, *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora: sa 69 slika*, Trst: C. k. naklada školskih knjiga, 1903., 178.

od one obrađene na pari, odnosno one koja je obrađena sustavom za toplinsku obradu ribe (UTOR).⁸⁷ Tvornica je na istim tehnološkim postavkama nastavila raditi i nakon Drugog svjetskog rata, do svibnja 1969., kada je zatvorena.⁸⁸ Nakon njenog gašenja, tijekom 1970-ih, postupno su uklanjane zgrade tvorničkog kompleksa.⁸⁹ Na početku arheoloških istraživanja 1978. su "raščišćeni masivni betonski zidovi razrušene tvornice", a na fotografijama koje prikazuju arheološka istraživanja njezini se ostatci više ne vide.⁹⁰ Prizemna zgrada menze, koja je zatvarala zapadnu stranu trga, također je srušena, a na njenom je mjestu izgrađen vojni hotel ("hotel za samce"). Njegova gradnja odobrena je u lipnju 1975.⁹¹ Projektu dokumentaciju izradilo je Građevinsko poduzeće Ploče iz Ploča. Počasni naziv "Sirena"⁹² trebao je evocirati nekadašnje tvorničke pogone na tom mjestu. Hotel je danas zapušten i izvan funkcije.

Gubitkom materijalnih dokaza, arhitekturu tvornice danas je jedino moguće sagledati i doživjeti temeljem projektne dokumentacije i fotografija. Arhitektura tvorničkih zgrada, njihova tlocrtna organizacija, pa i raščlamba pročelja s visokim prozorima odražava funkcionalnost i utilitarnost, podređenu potrebama tehnološkog procesa.

Zaključak

Ubljska tvornica predstavlja posebnost u kontekstu istočnojadranske riboprerađivačke industrije. Njen povijesni značaj ponajprije proizlazi iz činjenice da je riječ o prvom industrijskom pogonu na otoku Lastovu, sagrađenom za vrijeme fašističke talijanske uprave, koji je generirao nastanak novog planiranog naselja. Gradnja tvornice ne podudara se s vrhuncem pokretanja riboprerađivačkih pogona na srednje i južnodalmatinskom području s prijelaza stoljeća, već je realizirana u valu otvaranja novih riboprerađivačkih pogona na istočnojadranskim područjima, koja su nakon 1920. pripala Italiji.

Pojedine probleme tvornica u Ublima dijeli s ostalim tvornicama za preradu ribe na istočnom Jadranu. Ta se industrija u gotovo svim fazama svoga postojanja na ovom prostoru susretala s neizvjesnošću rada u zimskoj sezoni, lošim ulovima pojedinih sezona, neredovitim, nedostatnim priljevom ribe i održavanjem njene svježine te plasmanom proizvoda. Ni ova tvornica u tome nije izuzetak. No, motivaciju za pokretanje proizvodnje treba sagledati unutar specifičnih društveno-političkih okolnosti. Unatoč

⁸⁷ Kazivanje I. Č. i B. Š.

⁸⁸ HR-DADU-SCKL-738, Skupština općine Lastovo, Prijedlog za pokretanje stečajnog postupka u poduzeću Sirena Lastovo, 29. 5. 1969.

⁸⁹ Kazivanje I. Č.

⁹⁰ J. Jeličić-Radonić, "Rimsko naselje u Ublima na Lastovu", 198, 200, 207, sl. 1 i 10.

⁹¹ HR-DADU-SCKL-738, Skupština Općine Lastovo. Rješenje od 9. 6. 1975. kojim se Vojnoj pošti iz Splita odobrava gradnja "samačkog hotela".

⁹² Naziv tvornice od 1956.

velikim mogućnostima ribolova u lastovskom akvatoriju, čije je iskorištavanje društvo *Conservifici*, odnosno *Ampeleeu* vjerojatno potaknulo na otvaranje tvornice, nužno se nameće pitanje je li investitor potencijalne probleme s ulovom ribe i radnom snagom, s obzirom na svoje veliko iskustvo u toj djelatnosti, mogao predvidjeti i ranije. Stoga konkretne okolnosti otvaranja tvornice možemo smatrati nedorečenima, a potencijalna se uloga države ne može otpisati upravo zbog njezine želje za osnaživanjem i unapređenjem razvoja otoka koji je imao iznimnu važnost u osiguravanju talijanskih političkih i geostrateških interesa na istočnom Jadranu. To postaje jasnije vidljivo nakon 1934., zajedničkim pojavljivanjem čelnog čovjeka *Ampelee*, A. d'Alessija i inicijatora gradnje L. Razze na Lastovu. Isprepletenost države i tvrtke *Ampelea* postat će još značajniji faktor nakon odluke o osnutku naselja 1935., kada će tvornica postati ne samo čimbenik, nego i poligon za provođenje fašističke kolonizacije.

Zauzimanjem najpovoljnijeg, zaravnjenog položaja u uvali, u neposrednoj blizini mora, tvornica odgovara tadašnjim potrebama riboprerađivačke industrije, omogućujući brz transport ulovljene ribe do tvornice i prijevoz gotovih proizvoda do brodova. Tvornička postrojenja i upravna zgrada drastično su promijenile izgled obalnog pojasa i krajolik uvale, negirajući svu raniju (arheološku) slojevitost ovog prostora, ali su isto tako pokrenula njegovu daljnju urbanizaciju. Tvornica je četrdesetak godina kasnije doživjela sudbinu arheološkog lokaliteta. Njenim uklanjanjem nestao je gospodarski, industrijski dio, koji je predstavljao ishodište i razlog nastanka radničkog naselja.

SAN PIETRO DI LAGOSTA: FISH FACTORY IN UBLE DURING ITALIAN ADMINISTRATION

MAJA ŠUNJIĆ

Summary

The article explores the foundation of the fish processing factory in Uble (island of Lastovo) in 1930-1931, and its operation until the end of Italian administration. Based on archival documentation, photographs and the testimonies of the narrators, the article provides a description and purpose of particular facility units as well as the fish processing itself, focusing on the distinct stages of its construction. The launch of fish processing in Uble is analysed within the context of the history of fishing industry in the eastern Adriatic. Apart from the economic aspect, its foundation and operation also includes specific social and political circumstances. The initially latent presence of the state in the factory's foundation in 1930 would become clearly visible after the decision on the foundation of the settlement in 1935, when the factory evolved into an important factor in the fascist colonisation of Lastovo.